

KARL-GÖRAN ENANDER

Ett uthålligt skogsbruk växer fram

Svedjning förbjöds inom områden med bergsbruk, då den var hot mot bergsbrukets virkesförsörjning. Ofta urartade svedjandet till långvariga och omfattande skogsbränder. Foto förf. Infälld: Titelsidan till Kongl. Maj:ts Allmänna Förordning om Skogarne i riket år 1734. Ur Göta hovrätts arkiv.

- Skogsanvändningen i Sverige har under århundraden reglerats av staten genom lagbestämmelser. Huvudsyftet med dessa har ofta varit att främja en skogshushållning för vissa ändamål.
- Framväxten av en hushållning med skogens produkter, dvs. ett uthålligt skogsbruk, har gått långsamt med perioder av tillbakagångar och stillastående.
- Efter det nästan totalreglerade skogsbruket under 1700-talet, avskaffades flertalet restriktioner för skogsanvändningen vid århundradets slut. Under 1800-talet kunde sedan de enskilda skogarna disponeras fritt i stora delar av landet.
- Nittonhundratalet inleddes med att Sverige fick sin första nationella skogsvårdslag. Den utvidgades successivt för att under 1980-talet nå en ny kulmen av restriktioner.
- Under 1990-talet skedde en viss avreglering. Samtidigt breddades uthållighetsbegreppet till att även omfatta den biologiska mångfalden.
- Omvärldsfaktorer som kan antas ha påverkat skogslagstiftningen är bl.a. den historiska skogsanvändningen, skogstillståndet, skogsforskningen, idéströmningar, politiken, den tekniska och ekonomiska utvecklingen, men också enskilda personers engagemang.

Skogslagarna under 1700-talet gav uttryck åt en långsiktig hushållning med skogstillgångarna. De föreskrev bl. a. att bönderna först skulle använda vindfällan, torra träd och kvistar till bränsle, innan friska träd fick fällas. Husbehovsavverkningen var t.o.m. behovsprövad, och avverkning för avsalu var belagd med starka restriktioner. Kulmen hade nåtts för kontrollen av skogsanvändningen. 1789 upphävdes alla inskränkningar i skatteböndernas dispositionsrätt till skogarna, med undantag för bok, ek och mastträd, vilka var förbehållna staten.

Skyddet för träd som bar ”frukt” och träd för lövtäkt var också ett uttryck för långsiktig hushållning. Häri ingick också att stävja det slöseri med skog som svedjandet innebar. Det krävdes därför tillstånd av landshövdingen för att svedja. I områden med bergsbruk var svedjning och även anläggning av torp förbjudet, eftersom virkesproduktionen behövdes för kolframställning, träkonstruktioner i gruvor, tillmakning, rostning m.m.

1800-talet – fri disposition av skogarna

Under 1800-talet förekom i stort sett inga begränsningar i dispositionsrätten till skogarna, utom på Gotland och i de två nordligaste länen under århundradets senare del. På Gotland fanns en återväxtlag som knappast tillämpades. Lagarna i övre Norrland syftade till att skydda yngre skog mot kalavverkning. Dessa visade sig också vara verkningslösa eller direkt negativa för skogstillståndet. Överhuvudtaget var am-

bitionen för skogsskötseln mycket låga. Skogarna exploaterades och återväxterna försumrades med följderna att virkesförrådet minskade i hela landet.

Det förekom trots allt en livlig idé- och kunskapsutveckling, framför allt vid de två skogsinstituten, det statliga i Stockholm och Bruks societetens institut i Västmanland. Där verkade några av 1800-talets mest framstående kunskapsförmedlare. Fyra av dessa och deras fackböcker har granskats: Israel af Ström, Gustaf Segerdahl, Conrad Georg Holmerz och Carl Ludwig Obbarius vid det privata skogsinstitutet.

Det skogsbrukssätt, som dessa personer argumenterade för, låg mycket långt före det praktiska skogsbruket. Det är ett modernt skogsbruk som träder fram i deras idéer. De var överens om att skogspolitikens mål skulle vara en hög och uthållig skogsproduktion, vilket förutsatte att man också bevarade ett bra marktillstånd.

Vilket direkt inflytande hade dessa idéer på dåtidens skogsbruk? af Ström kunde som inspektör för de statliga skogarna se till att ett ordnat skogsbruk med hushållningsplaner infördes i kronoparkerna, som var belägna i södra hälften av landet. De omfattade år 1850 endast ca 24 000 hektar. De nya kronoparker som successivt inrättades i norra Sverige, runt 3,5 miljoner hektar, berördes inte av denna omläggning, utan skogarna exploaterades till långt in på 1900-talet.

Obbarius hade ett större direkt inflytande. Genom de skogshushållningsplaner

som han själv, hans söner och elever utförde fick bruksägarna ett underlag för en långsiktig planering av skogsvård och avverkningar. Omkring 600 000 hektar omfattades 1857 av denna verksamhet. En god skogsskötseltradition var därmed grundad i bruksområdena. Resultatet visade sig vid den första riksskogstaxeringen på 1920-talet, då dessa områden hade relativt välskötta skogar med högre virkesförråd än landet i övrigt.

1900-talet - idéerna börjar förverkligas

År 1899 förklarade en skogskommitté att skogspolitikens mål borde vara en jämnt fördelad avverkning. Kommittén nöjde sig dock med ett begränsat förslag: bolag eller personer med ett större skogsinnehav skulle vara skyldiga att för ”skogens ordentliga skötsel” ha en skogsförvaltare utexaminerad från skogsinstitutet.

Kommitténs förslag godtog inte av regeringen med motiveringen att det var för få som var utbildade för uppgiften som förvaltare. Frågan om ett uthålligt skogsbruk kom ändå upp i riksdagen 1903, då Sveriges första nationella skogsvårdslag behandlades. Liberalen Carl Lindhagen motionerade då om att ägare till större skogsinnehav skulle vara skyldiga att sköta sina skogar enligt en plan för uthålligt skogsbruk. Förslaget föll på grund av uteblivet stöd från första kammaren (Fk). Lindhagen återkom med sin motion varje år från 1907 till 1910, men med samma resultat som tidigare, alltså ja från Ak och nej från Fk.

Klenshyttan i södra Dalarna, etablerad vid 1700-talets början. Foto förf.

Uthållighetsprincipen fick emellertid successivt fäste bland politikerna. Ett tecken på detta är följande bestämmelse om skyldighet att hushålla med äldre skog för böndernas husbehov som riksdagen antog 1923:

”5 §. -- Ej heller må utan skogsvårdsstyrelsens tillstånd avverkning -- äga rum i sådan omfattning att fastigheten därigenom skulle komma att för framtiden lida brist på husbehovsskog”.

Lindhagen ville emellertid ha en mer omfattande uthållighetsbestämmelse i lagen, och fortsatte att argumentera för detta långt in på 1930-talet, även sedan han avgått som riksdagsman. Regering och riksdag tilläts aldrig att glömma frågan.

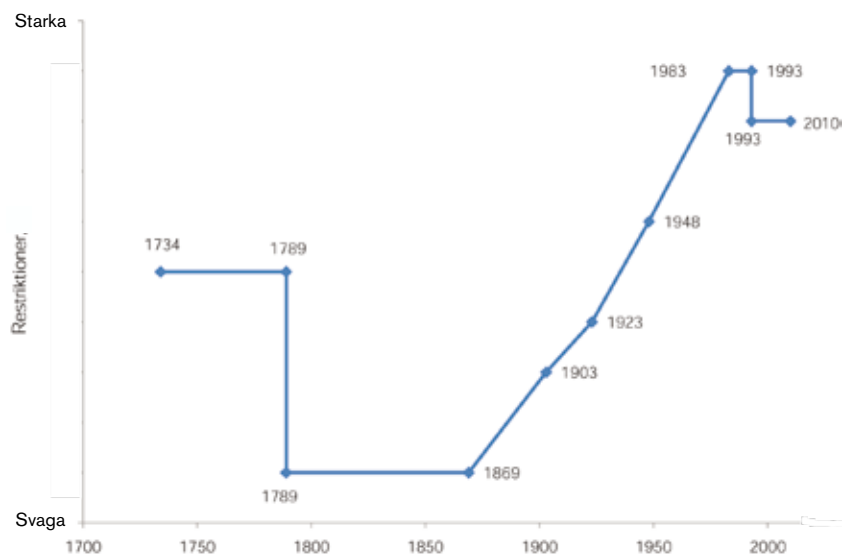
Genombrott

Skogsstyrelsen tog mycket riktigt upp uthållighetsfrågan i den utredning som föregick 1948 års skogsvårdslag. Skogsforskningsinstitutets chef, Henrik Pettersson, som hade en central roll vid lagutformningen, ansåg att: ”Skogslagstiftningen borde syfta till en sådan skötsel av skog att markens virkesalstrande förmåga utnyttjades på ekonomiskt lämpligt sätt. Med hänsyn till sociala intressen borde därvid såvitt möjligt jämn avkastning eftersträvas.” Det blev nästan exakt den formulering i skogsvårdslagen som riksdagen godkände. De sociala intressena gällde skogens betydelse för sysselsättningen och skogsindustrins råvaruförsörjning. Miljöfrågorna fanns inte på agendan.

Idéerna om det uthålliga skogsbruket fick alltså sitt genombrott i 1948 års skogsvårdslag. Flera faktorer bidrog till detta. Exploateringen hade fortsatt till 1940-talet i Norrland, med sjunkande virkesförråd och nedlägningshot för skogsindustrin som följd. Återväxterna försumrades i hela landet, och skräpskogar och kalmarker bredde ut sig. Man hade också krigsåren 1939–1945 i färskt minne, då skogens värde för folkhushållet hade blivit mycket tydligt.

Uthålligheten i fara

Ett modernt skogsbruk började utvecklas på 1950-talet med ett restaureringsprogram för de exploaterade skogarna och en mekanisering av skogsarbetet som huvuduppgifter. Det ställde nya krav på hur skogsbruket skulle bedrivas. Sveriges Skogsägareföreningars Riksförbund, SSR, begärde 1963 hos regeringen en omprövning av skogsvårdslagen eftersom den hindrade ”ekonomiskt riktiga åtgärder”. Särskilt negativ ansåg man att den övergripande principen om lönsamhet och

Restriktioner för det enskilda skogsbruket enligt skogslagstiftningen. Figuren är mycket schematisk och grundar sig på en subjektiv uppskattning av skogslagarnas relativa påverkan på en långsiktig skogsproduktion. Linjen anger tidsföljden, men inga mellanliggande värden.

uthålligt skogsbruk var, liksom kravet på jämnhet i avverkningarna. Även skyddet för den utvecklingsbara skogen sågs som ett hinder.

Svenska Skogsarbetareförbundet, SSAF, framförde däremot krav på en skärpning av gällande lag med förslag som gick helt emot SSR:s idéer. SSAF ville införa stark-

are krav på jämnhet i avverkningarna för att trygga sysselsättningen.

Med hänsyn till de stora åsiktsskillnaderna tillsatte regeringen en utredning 1965, Skogspolitiska utredningen, SPU. Förslaget från utredarna 1973 var att uthållighetsprincipen i 1948 års lag skulle överges. De ansåg att principen var för-

Skogsinstitutet i Stockholm, föregångare till Skogshögskolan, var 1800-talets skogliga tankesmedja. Liknande roll hade också det privata skogsinstitutet under dess korta verksamhetstid. Ur Skogsbibliotekets bildarkiv.

åldrad och att den dessutom skulle hindra den exploatering av virkesöverskottet som SPU föreslog. Förslaget förpassades så gott som omedelbart till byråledan av jordbruksministern Ingemund Bengtsson, som neutralt konstaterade ”att det material utredningen redovisar behöver kompletteras i viktiga avseenden”.

Uthålligheten vidgas

Senare under år 1973 startade en ny skogsutredning. Resultatet av denna blev det skogspolitiska beslutet 1979, då riksdagen snarare förstärkte uthållighetsprincipen genom betonandet av att skogsbrukets mål var en varaktig, hög och värdefull virkesavkastning. Den viktigaste faktorn bakom beslutet var en kris i skogsindustrins virkesförsörjning.

Uthållighetsbegreppet, som ursprungligen avsåg virkesproduktionen och dess betydelse för skogsindustrin och sysselsättningen, vidgades 1993 till att även avse bevarandet av den biologiska mångfalden.

Man talade då om ett virkesöverskott som växte. I konsekvens med detta tonades produktionskravet ner från en hög till en god avkastning.

Under 2000-talets första årtionde har emellertid situationen vänt. Något framtida virkesöverskott väntas inte uppstå, trots en rekordhög skogstillväxt. Skogsproduktionen bör nämligen öka ytterligare för att tillgodose skogsindustrins och den expanderande bioenergiindustrins behov. Att ersätta fossila bränslen med bioenergi och använda skogen som kolsänka är viktiga miljöåtgärder. Till dessa hör också vattenvården enligt EU:s vattendirektiv. Det innebär att begreppet uthållighet måste vidgas ännu en gång för att omfatta skogens utökade miljövärden. Det finns mycket forskning och en lång erfarenhet kring hur virkesproduktionen kan planeras och styras, men vi står bara i början av forskning och kunskapsutveckling om hur övriga värden samtidigt skall kunna behållas.

Ämnesord

Skogshistoria, skogspolitik, uthålligt skogsbruk

Läs mer

Enander, K-G. 2007. Skogsbruk på samhällets villkor. Skogsskötsel och skogspolitik under 150 år. Institutionen för skogens ekologi och skötsel. Rapport 1. SLU, Umeå.

Enander, K-G. 2007. Ekologi, skog och miljö. Vetenskap och idéer under 300 år. Institutionen för skogens ekologi och skötsel. Rapport 4, SLU, Umeå.

Författare

Karl-Göran Enander är hedersdoktor vid SLU:s fakultet för skogsvetenskap i Umeå, och har forskat i skogshistoria i samarbete med institutionen för skogens ekologi och skötsel, SLU, Umeå.
Sergelvägen 1, 553 13 Jönköping
Tel. 036-16 48 85
E-post: Karl-Goran.Enander@telia.com

Skogsindustrins långsiktiga råvarubehov har haft stor betydelse för lagstiftningen om ett uthålligt skogsbruk. Korsnäs produktionsanläggning i Gävle tillverkar nyfiberbaserade förpackningsmaterial. Foto Korsnäs AB.

FAKTA SKOG • Rön från Sveriges lantbruksuniversitet

Redaktör: Göran Sjöberg, 090-786 82 96, Goran.Sjoberg@adm.slu.se, SLU, Fakulteten för skogsvetenskap, 901 83 Umeå **Ansvarig utgivare:** Tomas Lundmark, 090-786 82 38, Tomas.Lundmark@sfak.slu.se

Webb: www.slu.se/forskning/faktaskog

Prenumeration: 15 nummer per år för 340 kronor + moms.

SLU Publikationstjänst, Box 7075, 750 07 Uppsala, 018-67 11 00 • Publikationstjanst@adm.slu.se

Davidsons Tryckeri AB, Växjö 2010

ISSN: 1400-7789 © SLU

